

# ПОЛЮБОВНІ СКАЗКИ, або ЯК КОЛИСЬ ДІЛИЛИ ЗЕМЛЮ

А.М. Крилова



*Крилова Алла Миколаївна народилася в Мелітополі (1983). Закінчила СШ № 9 та Мелітопольський державний педагогічний інститут (2005 рік, географія-історія). Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Мелітопольського університету ім. Б. Хмельницького. Автор 60 наукових публікацій. Галузь наукових інтересів – історичне краєзнавство, джерелознавство. E-mail: allakr2006@yandex.ru*

У післярадянський час досить різко почастішали випадки, коли формальний або юридичний поділ земельних володінь призводить до судових справ або просто сварок між родичами чи співвласниками. Це є результатом недосконалого земельного законодавства. Воно у більшості випадків просто незрозуміле для пересічних громадян.

Але ці самі громадяни, які розриваються між бюрократичними перепонами та родинним непорозумінням, були б дуже здивовані тому, наскільки простіше цю проблему вирішували до революції 1917 року.

Вже у другій половині XIX століття законодавство стосовно правил розподілу землі у Російській імперії складало два великих томи «Законов межевых». Вони пояснювали, яким чином можна відмежовувати та ділити землю.

Серед великої кількості можливостей цікавим є так званий полюбовний розподіл землі. Його основним документом була «Полюбовна сказка».

Традиція полюбовних розмежувань сягає коріннями в середні віки. Відомий документ 1499 року під назвою «Полюбовная разъезжая запись» [1, с. 61]. Такі документи склалися як за розпорядженням уряду,

так і за добровільною згодою власників. Крім часу розмежування, в них вказувалися причини, які обумовили розділ, умови розділу, визначення штрафів за недотримання умов, а також опис природних та штучних ознак земельних меж [1, с. 52].

В XIX ст. полюбовний розділ приватних земельних ділянок або земель сільських товариств здійснювався повітовими землемірами за правилами 1806 року. Власники землі в одній «дачі» (юридично закріпленому землеволодінні) могли полюбовно за свій рахунок розмежувати її на ділянки. Протягом



Найпростіший інструмент для вимірювання землі – циркуль із стандартною відстанню між штангами («ніжками»). Звичайно ця відстань становила 1 казенний сажень = 2,1336 метра.

XIX ст. цей закон неодноразово доповнювався [1, с. 52]. В 1850 році вийшов наказ про продовження Спеціального межування безстроково, і після цього ніяких законів стосовно його призупинення не було [18, с. 162].

Полюбовні сказки є актами добровільного розділу земельних володінь, які укладалися між власниками землі. В Таврійській губернії таке межування проводилося за правилами, визначеними у Зводах межових законів [19, с. 133-136; 20, с. 101-104]. Воно поширювалося на всі дачі, які знаходилися в загальному володінні, і проводилося за згодою всіх власників та за їхній повний рахунок.

Уявіть собі, як складно розділити землі цілісінького хутора – понад 1500 га – поміж великою групою його співвласників. Операцію починали саме із складання полюбовної сказки [6]. Нижче наводиться текст документа-сказки, в якому оговорюється поділ землі між власниками хутора Відножинського (сучасна Орлянська сільрада Василівського району).

#### **Полюбовная сказка \* [6, арк. 5-7]**

1897 года сентября 14 дня мы ниже подписавшиеся совладельцы дачи общего владения Таврической губернии Мелитопольского уезда, участка под названием Видножинский отмежеванный из дачи дер. Павловки в коей по плану специального межевания всего земли тысяча шестьдесят восемь десятин [тобто 1556 га], а именно: крестьяне собственники Таврической губернии Мелитопольского уезда села Большой Белозёрки: Андрей и Антон Никифоровы Кириленко, Феодосий Иванов Лиходед; села Балок Константин

\* Публікується із купюрами та збереженням правопису оригіналу.

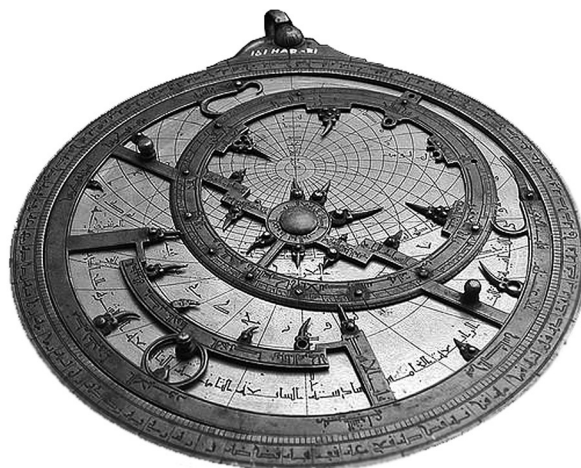
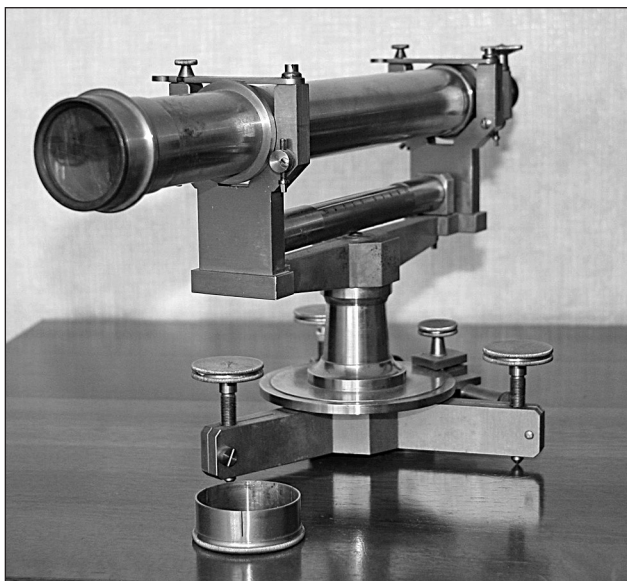
Матвеев, Федор Константинов, Григорий Васильев младший, Григорий Васильев старший, Яков Васильев и Фёдор Григорьев Грабовые, Терентий и Илья Степановы Вахненко, Даниил Парфентьев Костюк и дер. Бурчака Яков Михайлов Ефименко, желая впредь к спокойному и беспорочному владению как нас самих так и тех, кому наши земли достанутся, разделить дачу общего владения в особые участки, постановили с общего согласия произвести таковой раздел следующим образом.

1) Крестьянам Андрею Никифорову Кириленко, Антону Никифорову Кириленко и Феодосию Иванову Лиходеду, поступает участок, на плане №1, ровно в стосемьдесят пять десятин 1200 кв. сажень, межи участка должны быть утверждены по границам натурального владения для урвнения же площади участка до стасемидесяти пяти  $\frac{1}{2}$  десятин может быть изменяема линия юз  $89 \frac{3}{4} / 577,2$ , которую перемещать параллельно себе. Из стосемидесяти пяти  $\frac{1}{2}$  десятин, общей площади участка, право Андрея Кириленко определяется ста десятинами 1200 кв. сажень, Антона Кириленко и Феодосия Лиходеда по тридцати семи  $\frac{1}{2}$  десятин каждого.



Землеміри, що роблять зйомки в с. Кізіяр поблизу Мелітополя. Початок ХХ століття. Фотографію надав В.В. Сакун.





Старовинні прилади, які використовували землеміри: астролія (праворуч) та нівелір, за допомогою яких землемір встановлював координати місцевості

2) Крестьянам Константину Матвееву Грбовому, Федору Константинову Грбовому, Григорию Васильеву Грбовому младшему и Даниилу Парфентьеву Костюку поступает участок, на плане №2, ровно в 50 дес. межи которого утвердить по границам натурального владения для уравнивания же площади участка до пятидесяти десятин перемещать параллельно себе линию сз 0 17/1204.

3) Крестьянину Якову Васильеву Грбовому поступает участок на плане № 3-й, ровно в стопятьдесят шесть десятин 1200 саж., межи которого утвердить по границам натурального владения уравнивания же площади участка до стопятидесяти шести ½ десятин может быть перемещаемая параллельно себе северная часть линии юв 1 45/вс1679,9, на протяжении 130 саж. Для чего может быть введена новая граничная линия перпендикулярно к линии юв 1 45, протяжением сколько понадобится.

4) Крестьянам Терентию и Илье Степановым Вахненко, Андрею и Антону Никифоровым Кириленко и Феодосию Лиходеду поступает два участка на плане №№ 4 и 5, межи коих утвердить по границам натурального владения для уравнивания же площадей участков до указанного числа десятин могут быть перемещаемы в участке № 4 линии юв 1 45/1549 5 и юв 1 45/130, а в участке № 5 линия сз 1 45/200, которые перемещать параллельно самим себе, при этом перемещение в участ-

ке № 4 должно быть произведено с таким разчётом, чтобы по перемещении линии юв 1 45\130 в северной части участка, на плане лит. а, было бы двенадцать дес., а в остальной части, южной, на плане лит. б, восемьдесят восемь дес. Право участия каждого во владении участками определяется числом десятин пропорциональным числу десятин общей принадлежности каждого из соучастников, а именно: для Терентия и Ильи Вахненко по сорок пять десятин, Антона Кириленко и Феодосия Лиходеда две ½ десятин и Андрея Кириленко семь десятин

5) Крестьянам Григорию Васильеву Грбовому старшему и Федору Григорьеву поступают два участка на плане №№ 6 и 7 площадью ровно в участке № 6 стосемьдесят одна дес. 1200 кв саж, а в участке № 7 тридцать пять десятин, межи обоих участков утвердить по границам ....

6) Крестьянам Константину Матвееву Грбовому, Григорию Васильеву Грбовому младшему, Даниилу Парфентьеву Костюку и Федору Константинову Грбовому поступает в общее владение другой участок на плане № 8 ровно в двести двадцать две десятины, межи участка утвердить по границам ....

Таким образом в наше Константина Матвеева, Григория Васильева младшего Грбовых, Даниила Парфентьева Костюка и Федора Константинова Грбового в двух участках поступают всего земли в двести семьдесят

две десятины; право участия каждого во владении тем и другим участком определяется числом десятин общей принадлежности каждого из соучастников а именно: для Константина Матвеева Грабового сто шестьдесят дес., Федора Константинова Грбового сто две десятинам, для Григория Васильева Грабового младшего пять десятин и для Даниила Парфентьева Костюка пять десятин.

7) Крестьянину Якову Михайлову Ефименко поступают два участка на плане № 9 10 в тех границах и с тем количеством земли какие окажутся по утверждении меж участков описанных в предыдущих пунктах сказки, в них земли в участке №9 одиннадцать десятин 1200 кв. саж а в участке №10 сто сорок четыре десятины или сколько окажется при утверждении меж;

8) Перемещение линии как написано выше, для уравнивания площадей участков до требуемого числа десятин обязательно для тех из нас, кого оно будет касаться.

9) Сим удостоверяем, что в размежеваемой даче кроме нас других совладельцев не состоит

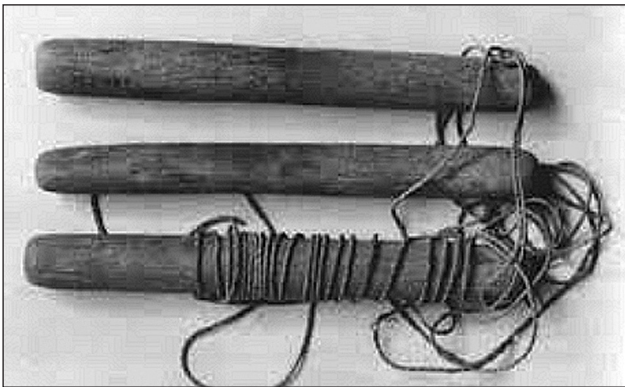
10) Настоящий наш раздел обязателен как для нас так и для тех, кому наши земли перейдут

[Подписи всех крестьян]

Волостной старшина [подпись]

Печать Балковского волостного правления Мелитопольского уезда

Писарь [подпись]



Примітивна рулетка: кілки і мотузка з вузликami. Фото з <http://www.emomi.com/ruletkageodezicheskaja-30-50-100-metrov.html>



Мірний ланцюг довжиною у 10 сажнів (21,34 м) складався з 60,70 або 100 сталевих ланок, з'єднаних між собою кільцями. На кільця чіпляли цифрові позначки для пришвидшення вимірів. Фото з <http://arrina.livejournal.com/406108.html>

До такого способу вдавалися, коли власники намагалися звільнитися від дуже незручного та невігідного загального землеволодіння [2, арк. 62 зв.]. Сказки складали за затвердженими планами межування, із точною вказівкою, від яких дач починається розмежування [5–12]. Як видно із наведеного вище тексту, при цьому вказувалися межі та площа загальної ділянки землі та окремих ділянок, які розподіляються між власниками. Кожен отримував свою частину землі з чіткими координатами, обмежовану та нанесену на план. Документ затверджувався місцевими чиновниками та підписувався всіма власниками.

### Скоро казка мовиться

...та не скоро діло робиться. Складену сказку із кресленням або планом [16; 17] надсилали до губернської креслярні разом із проханням про її затвердження та відрядження землеміра [6, арк. 4–5]. Перевіривши сказку, повітовий землемір рапортував губернському землеміру про результати. Якщо сказка була нечітка або її реалізація виявлялася технічно неможливою, землемір повертав її до креслярні із зазначенням недоліків [3, арк. 4–5; 10, арк. 7].

У губернській креслярні сказку засвідчували в технічному та юридичному відношеннях. За відсутності недоліків губернський землемір вносив сказку на розгляд губернського правління, яке остаточно вирішувало,



правильно чи неправильно складено сказку. В останньому випадку її повертали власникам для виправлення [3, арк. 4–6]. Якщо сказка затверджувалася, губернське правління давало розпорядження про відрядження повітового землеміра для її виконання [6, арк. 43–44 зв.].

Прибувши на місце, землемір надсилав до волосного правління розпорядження про виклик свідків в призначений час. Власники землі, яка розмежовувалася, та суміжних ділянок, викликалися повістками. Затверджуючи розділові межі, повітовий землемір вів польовий журнал, в який заносив міру кутів, довжину ліній, а також форму та розташування межових ознак. Польовий журнал підписувався землеміром, власниками та свідками [9; 19]. Копію засвідченої землеміром сказки надсилали до старшого нотаріуса для відмітки у реєстрі кріпацьких справ [6, арк. 39].

Свого часу у Держархіві АР Крим нам вдалося виявити справи, що містять 48 полюбовних сказок. З цього числа 25 – це оригінальні полюбовні сказки і 23 – копії сказок [наприклад 4; 13; 15]. Основна кількість цих документів відноситься до 1880-х років і першого десятиліття ХХ століття.

За змістом це, по-перше, 27 сказок на відмежування церковної землі. Тоді сільські церкви зазвичай будували на загальних землях сільського товариства, для яких це було не досить зручним. Тож, коли з'явилася можливість, вони почали відокремлюватися.

По-друге, 21 сказка відображає розмежування дач між селянами-власниками. Розмежовувалися колишні поміщицькі та державні селяни, які купили землю або отримали її від поміщика після відміни кріпацтва. Відбувалися й розмежування між поселянами-власниками (колишніми колоністами – німцями, менонітами, болгарам тощо) і установою (наприклад, Управлінням південних залізниць).

## ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Герман И.Е. История русского межевания. Изд. 2-е. – М., 1910. – 302 с.
2. Держархів АР Крим (далі ДААРК), ф. 377, оп. 1, спр. 3789, 68 арк. Об отчётах за 1899 год, доставляемых в Управление межевой частью.
3. ДААРК, ф. 337, оп. 5, спр. 228, 6 арк. Об утверждении Полюбовной сказки и отмежевании по ней церковной земли в даче с. Фёдоровки Мелитопольского уезда.
4. ДААРК, ф. 377, оп.5, спр. 320, 53 арк. Об отмежевании церковной земли для причта Свято-Дмитриевской церкви Ново-Покровской Бердянского уезда.

Тут заслуговують на увагу факти розмежування дачі між двома категоріями власників – селянами і поселянами. Наприклад, землю ділили селянин-власник с. Якимівка Сергій Трофимович Кривоніс та поселяни-меноніти Абрам, Гергард, Генріх та Петро Варкентіни [14]. Сам факт того, що землі селян руського або українського походження знаходилися в загальному володінні із землями менонітів, свідчить про ліквідацію відособленості менонітів після реформ 1860-х років. Після цих реформ значно почастишали купівлі та продажі землі. Отже, землі колишніх колоністів перестали бути окремою відособленою ділянкою на карті Мелітопольського або Бердянського повіту. Тут вони колись утворювали окремі колоністські волості, як, наприклад, Гальбштадську або Пришибську, а відтепер стали хуторами та економіями в оточенні загальних земельних дач звичайних українських селян.



У 1912 році було запроваджено почесний знак «За труды по землеустройству». Фото з [antiquariat.ru](http://antiquariat.ru)

Найбільше сказок про розмежування землі між співвласниками є для південно-західної частини Мелітопольського і південно-східної Дніпровського повітів (сучасні Якимівський та Генічеський райони). Ймовірно, це пов'язано з тим, що ці землі через їх посушливість вводились до господарського обігу пізніше решти.

5. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 321, 10 арк. О специальном отмежевании из дачи с. Успенского трёх участков земли, состоящих при дер. Елизаветовке, Мелитопольского уезда.
6. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 366. Дело о специальном межевании через уездного землемера участка земли под названием Видножинский, Мелитопольского уезда. 1888 г., 66 арк.
7. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 393, 11 арк. О специальном межевании дачи Таврической губернии Мелитопольского уезда под названием церковной земли с. Михайловки.
8. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 397, 60 арк. Специальное межевание через уездного землемера участка земли под названием «Базилевщина», вымежеванной из дачи с. Успенского Мелитопольского уезда.
9. ДААРК ф. 377, оп. 5, спр. 417, 44 арк. Об отмежевании по Полюбовной сказке из дачи с. Успенского 707 дес. Земли при дер. Елизаветовке, на коих хут. Марьин и о размежевании из Мелитопольского уезда.
10. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 424, 45 арк. О специальном размежевании дер. Аتمانай, Мелитопольского уезда.
11. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 432, 74 арк. О специальном размежевании участка земли в даче с. Успенского именуемой Перекопской Степью «Артаташ» Мелитопольского уезда.
12. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 433, 60 арк. О специальном размежевании и вымежевании участка земли состоящего в даче с. Успенского именуемой Перекопской степью при дер. Елизаветовке с. хут. Марьиным 2-м Мелитопольского уезда.
13. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 434, 126 арк. О вымежевании участка №21 Артаташ при с. Ново-Даниловке, находящегося в даче с. Успенского, именов. Перекопскою степью и о размежевании его между совладельцами Мелитопольского уезда.
14. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 435, 87 арк. О вымежевании участка №22 Артаташ при с. Ново-Даниловке, находящегося в даче с. Успенского, именов. Перекопскою степью и о размежевании его между совладельцами Мелитопольского уезда. 13 июня – 13 августа 1915 г.
15. ДААРК, ф. 377, оп. 5, спр. 436, 57 арк. О возобновлении меж и межевых знаков и специальному межеванию дачи Мелитопольского уезда под названием сельцо Аتمانай.
16. Держархів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф. Ф-252, оп. 1., спр. 2. Проектный план хутора Александровского при дер. Елизаветовке вымежеваемого согласно полюбовной сказке из дачи с. Успенского. Б/д, 1 арк.
17. ДАЗО, ф. Ф-252, оп. 1., спр. 8. План участка земли поступающего согласно полюбовной сказки во владение Н.И. и Г.И. Молодчиковых. 1911 г., 1 арк.
18. Кавелин С. П. Межевание и землеустройство. – М., 1914. – 340 с.
19. Законы Межевые // Свод Законов Российской Империи. – СПб., 1857. – Т. 10. Ч. 3. – 343 с.
20. Законы Межевые // Свод Законов Российской Империи – СПб., 1893. – Т. 10. Ч. 2. – 4, 249 с.

## ХОЗРАСЧЁТНЫЕ И «ШКОЛЬНЫЕ» ДЕНЬГИ НА МЕЛИТОПОЛЬЩИНЕ И ЗАПОРОЖЬЕ

А.Н. Алексеев, кандидат педагогических наук, доцент, член правления «Союза краеведов Мелитопольщины»

Продолжаем тему, начатую рассказом о местных негосударственных металлических и бумажных денежных знаках, которые выпускались и имели хождение на территории края в конце XIX – начале XX века [1].

### Рождённые хозрасчётом

Ещё в 1970-х годах в верхних эшелонах власти СССР стали понимать, что в экономике необходим переход к полному хозрасчёту и

самокупаемости хозяйств. Но дальше экспериментов в некоторых хозяйствах дело не шло. Серьёзные изменения начались лишь в 1980-х [5, 7]. В соответствии с ними внутри хозяйств коллективы и отдельные специалисты-работники брали в аренду некие участки производства и передавали свою продукцию другим участникам цикла. Для внутрихозяйственного расчёта между этими звеньями и вводились специальные хозрасчётные деньги. В конце производственного цикла они